

KÖNYVTERMEELÉSÜNK A XVIII. SZÁZADBAN.

Sok szó esett már a XVIII. századi magyarországi könyvekről és éppen ezek a kutatások mutatták meg, hogy voltaképen milyen keveset tudunk még erről a gazdag könyvanyagról, amelyet a korábbi kutatások talán éppen tartalmuknak nyelvi és stiláris nehézségei miatt hanyagoltak el. Az eddigi vizsgálatok is inkább nyomdászattörténeti, mint könyvtörténeti téren hoztak értékes eredményeket. Maguknak a XVIII. századi könyveknek, nemcsak mint ipari termékeknek, hanem mint szellemi alkotásoknak vizsgálata még alig indult meg. Pedig a könyvtörténet nem hagyhatja számításán kívül azt a tényt, hogy a könyv mégis csak elsősorban szellemi alkotás, benne egyének és korok szelleme, gondolatvilága tükröződik, így tehát a könyvtörténet sem lehet meg a szellemi kapcsolatok, az általános szellemi háttér felderítése nélkül.

Tehát nemcsak általános történeti, hanem könyvtörténeti szempontból is érdemes megvizsgálni ennek a kornak egész könyvtermelését, mégpedig nemcsak hozzávetőleges megállapítások alapján, hanem a statisztika, mondhatnók a matematika legexaktabb módszereivel. S ugyanekkor ez a műszer-szerű vizsgálat a kor szellemtörténetéhez is megbízható adalékokkal szolgálhat.

A vizsgált korszakot is egészen mereven, mechanikusan választottuk ki 1701 és 1800, az évszázad kezdő és végső éve között. Ez a választás talán önkényes, azonban egyelőre könyvtörténeti szempontból még nincsenek olyan általánosan elfogadott időpontok, amelyek megnyugtató módon, magából a könyvből s nem egyéb szempontokból kiindulva határolnák el az egyes korszakokat. Másrészt pedig ez a merev elhatárolás a kerek évszámokkal esetleges további kutatásokhoz is olyan kiindulópontot ad, amelyhez a megelőző és következő fejlődés képe zökkenő nélkül hozzáilleszthető.

Ezen a helyen nem is tűztünk ki magunk elé más feladatot, mint hogy SZABÓ KÁROLY és PETRIK bibliográfiái alapján száz esztendő Magyarországon megjelent (megjelenési hellyel és évvel ellátott)¹ nyomtatványait megjelenési évük szerint számbavesszük. Igaz ugyan, hogy egyik bibliográfia sem teljes, sok nyomtatvány elveszett, sok pedig a bibliográfiák hiányossága miatt maradt ki, de jelenleg nem is az a fontos ránk nézve, hogy az egyes évek könyvtermelésének abszolút számát állapítsuk meg, hanem a változást, a fejlődést vagy visszaesést és annak okait kutassuk. A nagy számok törvénye pedig feljogosít arra, hogy az arányokat nagyjából megbízhatóaknak tekintsük. Nem valószínű ugyanis az, hogy egy-egy évből különösen sok nyomtatvány pusztult volna el, vagy hogy a bibliográfiák hiányossága éppen egy-egy évet vagy időszakot érintene jobban.

A vizsgálat céljára felhasznált 9673 nyomtatvány a megjelenés éve szerint a következőképpen oszlik meg:

1701	77	1718	32	1735	63
1702	74	1719	29	1736	68
1703	79	1720	37	1737	60
1704	44	1721	52	1738	56
1705	31	1722	44	1739	67
1706	53	1723	39	1740	42
1707	59	1724	47	1741	63
1708	60	1725	42	1742	77
1709	58	1726	33	1743	63
1710	35	1727	57	1744	82
1711	26	1728	54	1745	72
1712	21	1729	52	1746	93
1713	26	1730	56	1747	80
1714	26	1731	64	1748	63
1715	23	1732	63	1749	71
1716	27	1733	62	1750	60
1717	25	1734	65	1751	76

¹ Csak a megjelenési hellyel ellátott nyomtatványokat vettük fel, mert a megjelenési hely nélkülieknél nem tudhatjuk, hogy Magyarországon jelentek-e meg, már pedig ezen a helyen csak a magyarországi könyvtermelést vizsgáltuk. Ugyanígy a SZABÓ KÁROLY közölte könyvekből (az Országos Széchényi Könyvtár kiegészített példányát használtuk fel) is elhagytuk azokat a magyarországi nyomtatványokat, amelyek a megjelenés helyét nem tüntetik fel, hogy a szempont különbözősége ne növelje a két bibliográfia aránytalanságát.

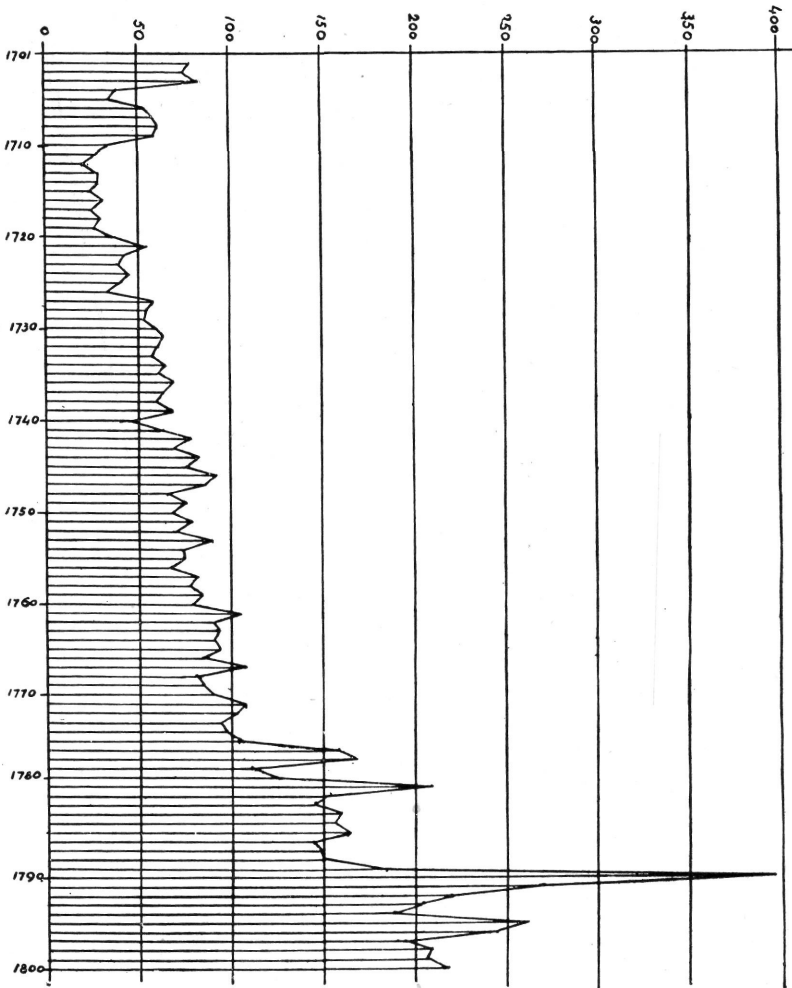
1752	65	1768	83	1785	163
1753	85	1769	85	1786	141
1754	58	1770	89	1787	149
1755	70	1771	114	1788	150
1756	74	1772	102	1789	187
1757	69	1773	98	1790	391
1758	79	1774	99	1791	273
1759	78	1775	109	1792	226
1760	79	1776	161	1793	201
1761	104	1777	167	1794	181
1762	81	1778	117	1795	258
1763	91	1779	154	1796	234
1764	90	1780	217	1797	191
1765	92	1781	151	1798	221
1766	79	1782	143	1799	215
1767	110	1783	159	1800	224
		1784	155		

Tehát 1701—1703-ban elég sok nyomtatvány jelent meg, s számuk majdnem egyenlő az egyes években. Ettől kezdve meglehetősen ingadozik és főleg nagyon csökken a könyvmennyiség, annyira, hogy 1711-ben már csak egy harmadát teszi ki az egy évtizeddel korábbinak. 1712-ben még ennél is kisebb számot találunk. Ettől kezdve megint lassan, egyenletesen növekszik a számuk, de még évtizedeken keresztül alatta marad a század kezdetén tapasztalt számnak. Itt természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy PETRIK bibliografiája jóval hiányosabb lehet SZABÓ KÁROLYÉNÁL, mivel sokkal kevesebb könyvtár anyagát tartalmazza, mint ez. De még ha 20—25%-os különbséget is tételezünk fel, már pedig ennél nagyobb különbség nem nagyon valószínű, akkor is csak 1730 körül éri el a könyvtermelés az 1701-i mértéket.

A könyvtermelés állandó, fokozatos emelkedését a század folyamán csak kisebb zökkenők szakítják meg. Így jelentősebb visszaeséseket látunk a következő években: 1726, 1737—38, 1740, 1748, 1754, 1766, 1778, 1786, 1793—94, 1797. (1762, 1768, 1781 és 1791—92 nem tekinthető ilyennek, mert csak a megelőző év nagy felszökése miatt tűnik visszaesésnek). Ezzel ellentétben feltűnő emelkedések a következők: 1721, 1727, 1742, 1746, 1753, 1761, 1767, 1771, 1776—77, 1780, 1790—91 és 1795.

MELLÉKLET

Csapodi: „Könyvtermelésünk a XVIII. században“ című cikkéhez.

Az 1701—1711 közti hanyatlás oka világos: a Rákóczi-féle felkelés. Az állandóan váltakozó hadiszerencse, a folytonosan ingadozó hadszíntér lehetetlenné tette a nyugodt szellemi munkát és zavarta a nyomdák működését is, innen a számok különös hullámzása (jellemző az 1704—5-i első mélypont is), főleg pedig a felkelés végének teljes kimerültségét és a pestisjárvány pusztítását jól szemlélteti az 1711—12-i rendkívül alacsony szám.

Nem ilyen egyszerű a kép további alakulásának magyarázata. Első pillanatra arra lehetne gondolni, hogy a könyvcenzúra és a nyomdaellenőrzés alakulása, ezeknek szigorítása vagy könnyítése az ok, amelyben magyarázatot kell keresnünk. Hogyha azonban a számok hullámhegyeit és völgyeit összevetjük azokkal az időpontokkal, amelyekben a könyvnyomtatást vagy könyvcenzurát szabályozó rendeletek megjelentek,² szorosabb összefüggést nem találunk. Nagyon jellemző e tekintetben, hogy mikor 15 évi szünetelés után III. KÁROLY 1720-ban ismét elrendeli a könyvek előzetes cenzuráját, ez nemcsak hogy nem mutatkozik meg a könyvtermelés csökkenésében, hanem ellenkezőleg ekkor és a következő évben éppen erős emelkedést tapasztalunk. Ugyanígy nem tapasztalni nyomát annak, hogy II. JÓZSEFnek könnyítő rendelkezése (1782) vagy, a FERENC-féle reakció, a cenzúra megszigorítása (1793) bármiképpen befolyásolta volna a nyomtatványok mennyiségét. Csak két időpont látszik összevágni: az 1726-i mélypont összeesik azzal az időponttal, amikor elrendelik, hogy privilégium nélkül nyomda nem működhetik és az 1754-i föltűnő hanyatlás, ami ugyanabban az évben következik be, amelyben elrendelik, hogy minden Magyarországon nyomtatandó könyv kéziratát Bécsbe kell küldeni előzetes felülvizsgálásra. Mindkét esetben azonban a mélypontot követő évben igen erős emelkedés tapasztalható. Ezek az átmeneti csökkenések tehát, ha egyáltalán kapcsolatba hozhatók a rendeletekkel, legfeljebb azt bizonyítják,

² A cenzúráról ld.: SCHERMANN EGYED: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Budapest, 1928. (A Szent István Akadémia hittudomány-bölcséleti osztályának felolvasásai. II. k. 2. sz.) — SASHEGYI OSZKÁR: Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1780—1830. Budapest, 1938. (Minerva-könyvtár 130. sz.) — Természetesen csak a könyvcenzúra és nem a könyvrevízió változásait lehet itt tekintetbe venni, mert a revízió, a külföldről behozott könyvek felülvizsgálata nem befolyásolta a hazai könyvtermelést.

hogy a korlátozó intézkedések adminisztratív feltorlódást, vagy az új rendszerhez való alkalmazkodás pillanatnyi zökkenőit okozták csak, komolyabb és tartósabb hatásuk nem volt.

Annak a bizonyossága ez, hogy a könyvtermelés mennyiségét tulajdonképpen semmi más nem befolyásolta, mint az általános szellemi és anyagi fejlődés: a békésebb idők beálltával meginduló nyugodtabb élet, az anyagi megerősödés, a lakosság számának emelkedése, főleg pedig a művelődés állandó bontakozása, az iskola-terjedése, a művelt, író-olvasó réteg szélesedése. A szellemi kultúrának ezt a fejlődését semmi nem tudta feltartóztatni, legkevésbé a cenzúra, aminek célja nem is az volt, hogy a könyvtermelést vagy a könyvolvasást csökkentse, hanem az, hogy irányítsa. A cenzura meg akarta akadályozni s meg is akadályozhatta bizonyos irányú munkák megjelenését, gondoskodhatott arról, hogy a könyvekben nem kívánatos eszmék vagy kifejezések ne fordulhassanak elő, de nem tudta és nem is akarta megakadályozni a műveltség fejlődését, terjedését és az egyre fokozódó olvasói igény kielégítését.

Az egyes évek esetlegességek szerint lényegtelenül ingadozó számadatai helyett sokkal világosabb képet kapunk erről a folyamatról, ha ötévenként vizsgáljuk meg a könyvtermelés mennyiségét. Így a következő számokat kapjuk:

1701—1705	305	1751—1755	354
1706—1710	265	1756—1760	379
1711—1715	122	1761—1765	458
1716—1720	150	1766—1770	446
1721—1725	224	1771—1775	522
1726—1730	252	1776—1780	816
1731—1735	317	1781—1785	771
1736—1740	293	1786—1790	1018
1741—1745	357	1791—1795	1139
1746—1750	373	1796—1800	1086

Világosan látható így az első, több mint egy évtizedes időszak hanyatlása, azután a mélypontról való igen lassú fölemelkedés, az 1730 táján (helyesebben a részleteredmények szerint 1727 körül) kezdődő erős emelkedés, azután 1740 és 1760 közt meglepően megakad a fejlődés. Ezután (pontosabban 1758-tól kezdve) megint feljebb ugrik a görbe, de az egész évtized átlaga meglehetősen egyenletes. Ez a három évtized a barokk kor kitel-

jesedése nálunk, egy szellemiség teljes kifejlődése, megállapodása, az a fordulópont, amikor elveszti átütő erejét, további fejlődésre való indítások már nincsenek benne, hanem a felszín alatt már itt vannak azok az erők, a felvilágosodás és racionalizmus erői, amelyek rohamosan a felszínre törve félretolják a régit és izgatott sietséggel a maguk képére formálják a kor gondolatvilágát. Az új szellemi áramlat érvényesülését kereshetjük a könyvtermelésnek MÁRIA TERÉZIA uralkodásának utolsó éveiben meginduló rohamos emelkedésében. Különösen fontos ebben a tekintetben a Ratio educationis következtében kiadott sok tankönyv és talán itt említhetjük meg a BESSENYEIVEL kezdődő magyar irodalmi fejlődést is. Mindkettő új korszaknak kezdete, jellegzetesen a felvilágosodáshoz kapcsolódó események.

Az 1780. év szokatlanul nagy ugrása természetesen MÁRIA TERÉZIA halálára vezethető vissza, a halálesettel kapcsolatos számtalan megemlékezés, gyászbeszéd duzzasztja fel a számot. A következő évre már helyreáll az egyensúly, 1781-ben majdnem pontosan ugyanazt a számot találjuk mint 1779-ben. Nagyon meglepő azonban a következő évtized alakulása. Az a nagy emelkedés, amit MÁRIA TERÉZIA uralkodásának utolsó éveiben találunk, II. JÓZSEF uralkodása alatt megakad. Ha az 1780-as év természetellenes többletét le is számítjuk, akkor is az 1775—1780 és az 1781—1785 közti évek számadatai majdnem egyenlők. Sőt ha az 1790-ik év mintegy kétszáznyi abnormis többletét leszámítjuk, mint ami már II. JÓZSEF halála utáni események következménye, akkor uralkodása második felének könyvtermelése is körülbelül megegyezik az előző két öt éves szakasz számadatával. Annak a jele ez, hogy II. JÓZSEF uralkodása szellemi téren nem hozott olyan átütő erejű föllendülést, mint talán gondolnók. Inkább egyenes folytatása MÁRIA TERÉZIA uralkodása utolsó szakaszának. Ugyanannak a szellemiségnek egyenletes érvényesülése. Nem is csoda, hiszen JÓZSEF nem volt különösebb barátja a magas-kultúrának, gyakorlati alkotások megvalósítására törő egyénisége sok jó szándékú, de sikertelen kísérlete ellenére tagadhatatlanul egyoldalú és nagyobb mélységek nélküli volt, bizonyos laposság, szellemi stagnálás korát is jellemzi.

1790-ben a grafikon hihetetlenül felszökik. A magyar társadalom lázgörbéje ez, annak a hirtelen kirobbanó feszültségnek, lázas nyugtalanságnak, szinte forradalmi jelenségeknek képe,

amelyek II. JÓZSEF halála és az 1790—91-i országgyűlés körül játszódtak le. 1791-ben már némileg csillapulnak a rezgések, majd a következő három évben fokozatosan lecsökkennek normálisabb mértékre.

Feltűnő azonban, hogy a század utolsó évtizedének könyvtermelése milyen sokkal felülmúlja a korábbi időszakokat. II. LIPÓT és FERENC uralkodása, a MARTINOVICS-féle összeesküvés leleplezését követő reakció egyáltalán nem befolyásolja a megjelenő könyvek mennyiségét, sőt mennyiségük messze túlhaladja azt a számot, amelyet II. JÓZSEF korában találtunk. Annak a bizonyítéka ez, hogy a szellemi fejlődést megkötni nem lehet, főleg pedig, hogy a magyar irodalom (most már elsősorban a magyar nyelvű szépirodalom) kibontakozása megindult és feltartóztathatatlanul halad előre.

Következtetéseinket most csak a könyvtermelés számának változásaiból vontuk le, talán lesz alkalmunk máskor ugyanezt a könyvanyagot részletesebben is megvizsgálni, figyelembe véve nemcsak a mennyiséget, hanem a nyomtatványok tárgyának, nyelvének stb. változásait is. Így is azonban a könyvtermelés változásaiban egy század szellemiségének tükörképét láthatjuk meg.

CSAPODI CSABA.